

Edisi Kedua

SIFAT-SIFAT
BENDALIR
PETROLEUM

WILLIAM D. McCAIN, JR.

Penterjemah
Muhammad A. Manan
Ariff Othman
Azmi Mohd Arshad
Issham Ismail
Azman Ikhsan

Penerbit
Universiti Teknologi Malaysia
Skudai
Johor Darul Ta'zim
1997

Authorized translation from English language edition published by
PennWell Book Division.

© Edisi bahasa Malaysia dipegang oleh Universiti Teknologi Malaysia, 1997

Hak cipta terpelihara. Tiada dibenarkan mengeluarkan ulang mana-mana bahagian artikel, ilustrasi, dan isi kandungan buku ini dalam apa jua bentuk dan cara apa jua sama ada dengan cara elektronik, fotokopi, mekanik, atau cara lain sebelum mendapat izin bertulis daripada Timbalan Naib Canselor (Pembangunan), Universiti Teknologi Malaysia, Kampus Sekudai, 80990 Johor Darul Ta'zim, Malaysia. Perundingan tertakluk kepada perkiraan royalti atau honorarium.

Perpustakaan Negara Malaysia Data Pengkatalogan-dalam-Penerbitan

McCain, William D., 1933-

Sifat-sifat bendalir petroleum/William D. McCain, Jr.; diterjemah oleh Muhammad A. Manan. . [et al]. - Ed. ke-2.

Mengandungi rujukan bibliografi dan indeks

ISBN 983-52-0081-5

1. Petroleum. 2. Natural gas. 3. Oil reservoir engineering. I. Muhammad A. Manan II. Judul.
665.5

Penyunting: Ariffin Samsuri
Kulit: Zalawati Sufian

Diatur huruf oleh / *Typeset by*
PANTAS SET SDN. BHD.,
No. 26A, Jalan Pandan 2/1,
PANDAN JAYA, CHERAS
55100 KUALA LUMPUR

Diterbitkan di Malaysia oleh / *Published in Malaysia by*
PENERBIT UTM,
80990 Sekudai, Johor Bahru,
Johor Darul Ta'zim, MALAYSIA.

Dicetak di Malaysia oleh / *Printed in Malaysia by*
GAMES FACTORY SDN. BHD.
17, JALAN BAYU 2/3
Taman Perindustrian Tampoi Jaya
81200 Johor Darul Ta'zim,
MALAYSIA.

RM45.00

Kandungan

Tatanama Prakata

1. Komponen Bendalir Petroleum yang Terjadi Secara Semula Jadi	1
Kimia Organik	3
<i>Teori Struktur – Ikatan Kimia – Penamaan Kimia Organik – Hidrokarbon – Siri Homolog</i>	
Alkana	12
<i>Tatanama Alkana – Sifat-sifat Fizikal dan Sifat-sifat Kimia Alkana</i>	
Alkena	19
<i>Tatanama Alkena – Sifat-sifat Fizikal dan Sifat-sifat Kimia Alkena</i>	
Alkadiena, Alkatriena, dan Alkatetraena	23
Alkina	
<i>Tatanama Alkina – Sifat-sifat Fizikal dan Sifat-sifat Kimia Alkina</i>	
Hidrokarbon sikloalifatik	25
<i>Sikloalkana – Gelang Terpeluwap – Sikloalkena dan Sikloalkadiena</i>	
Aromatik	29
<i>Benzena – Ikatan Benzena – Tatanama Hidrokarbon Aromatik – Sifat-sifat Fizikal dan Sifat-sifat Kimia Hidrokarbon Aromatik</i>	
Sikloalkanoaromatik	33
Sebatian Organik Lain	35

Komponen Bukan Hidrokarbon Petroleum	37
<i>Sebatian Sulfur – Sebatian Oksigen – Sebatian Nitrogen – Sebatian Organologam</i>	
Damar dan Asfaltena	41
Pengelasan Minyak Mentah	42
<i>Pengelasan Fizikal – Pengelasan Kimia</i>	
Latihan	44
Rujukan Umum	46
2 Tingkah Laku Fasa	49
Bahan Tulen	51
<i>Gambar Rajah Fasa Bahan Tulen – Kegunaan Gambar Rajah Fasa – Tekanan Wap Bahan Tulen – Gambar Rajah Tekanan-Isipadu Bahan Tulen – Gambar Rajah Ketumpatan-Suhu Bahan Tulen</i>	
Campuran Dua Komponen	64
<i>Gambar Rajah Fasa Campuran Dua Komponen – Gambar Rajah Tekanan-Isipadu Campuran Dua Komponen – Gambar Rajah Kerencaman</i>	
Campuran Tiga Komponen	78
<i>Gambar Rajah Pertigaan – Gambar Rajah Fasa Tiga Komponen – Kegunaan Gambar Rajah Pertigaan</i>	
Campuran Berbilang Komponen	86
Latihan	89
Rujukan	93
3 Persamaan Keadaan	95
Gas Unggul	95
<i>Persamaan Boyle – Persamaan Charles – Hukum Avogadro – Persamaan Keadaan untuk Gas Unggul – Ketumpatan Gas Unggul – Teori Kinetik bagi Gas</i>	
Campuran Gas Unggul	105
<i>Hukum Dalton untuk Tekanan Separa – Hukum Amagat untuk Isipadu Separa – Berat Molekul Setara Campuran Gas – Graviti Tentu Gas</i>	
Tingkah Laku Gas Nyata	109
<i>Persamaan Keadaan Kebolehmampatan – Hukum Keadaan Sepadan – Persamaan Keadaan Kebolehmampatan untuk Campuran Gas</i>	
Latihan	128

<i>Kandungan</i>	vii
Rujukan	134
4 Persamaan Keadaan Lain bagi Gas Nyata	135
Persamaan Keadaan van der Waals	135
Persamaan Keadaan Lain Berasaskan van der Waals	136
Persamaan Keadaan pada Takat Genting	137
Persamaan Keadaan Virial	138
Persamaan Keadaan Beattie-Bridgeman	139
Persamaan Keadaan Benedict-Webb-Rubin	143
Perkembangan Terkini dalam Persamaan Keadaan	145
<i>Persamaan Keadaan Redlich-Kwong – Persamaan Keadaan Peng-Robinson – Peraturan Pencampuran</i>	
Latihan	150
Rujukan	151
Rujukan Umum	152
5 Lima Jenis Bendalir Reserbor	153
Gambar Rajah Fasa Berbilang Komponen	154
Lima Jenis Bendalir Reserbor	154
<i>Pengenalpastian Jenis Bendalir</i>	
Minyak Hitam	155
<i>Gambar Rajah Fasa Minyak Hitam – Ulasan – Pengenalpastian Minyak Hitam di Medan – Analisis Makmal Minyak Hitam</i>	
Minyak Meruap	158
<i>Gambar Rajah Fasa Minyak Meruap – Ulasan – Pengenalpastian Minyak Meruap di Medan – Analisis Makmal Minyak Meruap</i>	
Gas Songsang	160
<i>Gambar Rajah Fasa Gas Songsang – Pengenalpastian Gas Songsang di Medan – Analisis Makmal Gas Songsang – Ulasan</i>	
Gas Basah	162
<i>Gambar Rajah Fasa Gas Basah – Ulasan – Pengenalpastian Gas Basah di Medan</i>	
Gas Kering	164
<i>Gambar Rajah Fasa Gas Kering – Ulasan</i>	
Latihan	165
Rujukan	171

6	Sifat-sifat Gas Kering	173
	Keadaan Piawai	173
	Gas Kering	175
	<i>Faktor Isipadu Formasi Gas – Pekali Kebolehmampatan</i>	
	<i>Sesuhu Gas – Pekali Kelikatan Gas</i>	
	Nilai Pemanasan	194
	Kesan Joule-Thomson	198
	Latihan	199
	Rujukan	201
7	Sifat-sifat Gas Basah	203
	Gabungan Semula Bendalir Permukaan – Kerencaman Diketahui	203
	<i>Kerencaman Permukaan Diketahui – Kerencaman Pemisah Diketahui</i>	
	Gabungan Semula Bendalir Permukaan – Kerencaman Tidak Diketahui	208
	<i>Sifat-sifat Gas Pemisah dan Bolong Tangki Stok Diketahui – Sifat-sifat Gas Tangki Stok Tidak Diketahui</i>	
	Faktor Isi Padu Formasi Gas Basah	217
	<i>Kerencaman Di Permukaan Diketahui – Kerencaman Tidak Diketahui</i>	
	Bahan Keluaran Loji	221
	Gas Songsang	223
	Latihan	223
	Rujukan	228
8	Sifat-sifat Minyak Hitam – Takrifan	229
	Graviti Tentu Cecair	229
	Faktor Isi Padu Formasi Minyak	230
	Nisbah Gas-Minyak Larutan	232
	Jumlah Faktor Isi Padu Formasi	234
	Pekali Kebolehmampatan Sesuhu Minyak	236
	<i>Tekanan di atas Tekanan Takat Gelembung – Tekanan di bawah Tekanan Takat Gelembung</i>	
	Pekali Kelikatan Minyak	241
	Pekali Pengembangan Haba Setekanan Cecair	242
	Tegangan Antara Muka	243
	Minyak Meruap	245

<i>Kandungan</i>	ix
Latihan	246
Rujukan	250
9 Sifat-sifat Minyak Hitam – Data Medan	251
Reserbor Minyak Hitam – Tekanan Reserbor Awal	251
Reserbor Minyak Hitam – Haluan Pengeluaran Gas	252
Reserbor Minyak Hitam – Haluan Tekanan	252
<i>Sifat-sifat Bendalir dari Sejarah Pengeluaran-Tekanan</i>	
Penyelarasan Data Gas Permukaan	256
Minyak Meruap	257
Gas Songsang	257
Latihan	258
Rujukan	260
10 Sifat-sifat Minyak Hitam – Kajian Bendalir Reserbor	261
Pengumpulan Sampel Minyak Reserbor	262
Kajian Bendalir Reserbor	262
<i>Kerencaman – Pengewapan Kilat – Pengewapan Kebezaan – Ujian Pemisah – Kelikatan Minyak – Kelikatan Gas</i>	
Sifat-sifat Bendalir Reserbor daripada Kajian Bendalir Reserbor	284
<i>Pemilihan Keadaan Pemisah – Faktor Isi Padu Formasi Minyak – Nisbah Gas-Minyak Larutan – Faktor Isi Padu Formasi Gas – Jumlah Faktor Isi Padu Formasi – Kelikatan – Pekali Kebolempantasan Sesuhu Minyak</i>	
Latihan	296
Rujukan	299
11 Sifat-sifat Minyak Hitam – Sekaitan	301
Tekanan Takat Gelembung	301
Nisbah Gas-Minyak Larutan	302
Ketumpatan Cecair	303
<i>Pengiraan Ketumpatan Cecair dengan Menggunakan Prinsip Larutan Unggul – Pengiraan Ketumpatan Cecair Reserbor pada Tekanan Ketepuan dengan Menggunakan Prinsip Larutan Unggul – Pengiraan Ketumpatan Cecair Reserbor pada Tekanan di atas Tekanan Takat Gelembung</i>	
Faktor Isi Padu Formasi Minyak	322
<i>Anggaran Faktor Isi Padu Formasi Minyak pada Tekanan Ketepuan dengan Menggunakan Prinsip Larutan Unggul –</i>	

<i>Penganggaran Faktor Isi Padu Minyak Pada Tekanan Ketepuan Secara Sekaitan – Penganggaran Faktor Isi Padu Formasi pada Tekanan di atas Tekanan Takat Gelembung</i>	
Penyelarasan Faktor Isi Padu Formasi Minyak dan Nisbah Gas-Minyak Larutan untuk Tekanan Takat Gelembung Terbitan Lapangan	327
Faktor Isi Padu Formasi Takat Keseluruhan	328
Pekali Kebolehmampatan Sesuhu untuk Minyak	331
<i>Pekali Kebolehmampatan Sesuhu Minyak pada Tekanan di atas Tekanan Takat Gelembung – Pekali Kebolehmampatan Sesuhu pada Tekanan di bawah Tekanan Takat Gelembung</i>	
Pekali Kelikatan Minyak	334
<i>Penganggaran Kelikatan Minyak pada dan di bawah Tekanan Takat Gelembung – Penganggaran Kelikatan Minyak pada Tekanan di atas Tekanan Takat Gelembung</i>	
Tegangan Antara Muka	339
<i>Tegangan Antara Muka Cecair-Gas, Bahan Asli – Tegangan Antara Muka Cecair-Gas, Campuran Hidrokarbon</i>	
Latihan	344
Rujukan	350
12 Keseimbangan Gas-Cecair	353
Larutan Unggul	354
<i>Persamaan Raoult – Persamaan Dalton – Kerencaman dan Kuantiti Keseimbangan Fasa Gas dan Fasa Cecair Larutan Unggul – Pengiraan Tekanan Takat Gelembung Larutan Cecair Unggul – Pengiraan Tekanan Takat Embun Larutan Gas Unggul</i>	
Larutan Tak Unggul	360
<i>Kerencaman dan Kuantiti Keseimbangan Fasa Gas dan Fasa Cecair Larutan Nyata – Pengiraan Tekanan Titik Gelembung Cecair Nyata – Pengiraan Tekanan Titik Embun Gas Nyata</i>	
Pengewapan Kilat	369
Pengewapan Kebezaan	369
<i>Tatacara Pengiraan, Tekanan Akhir Diketahui – Tatacara Pengiraan, Bilangan Mol yang akan Mengewap diketahui</i>	
Latihan	376
Rujukan	380

<i>Kandungan</i>	xi
13 Pemisahan Permukaan	381
Pengiraan Pemisah Permukaan untuk Minyak Hitam	381
Pengiraan Pemisah untuk Jenis Bendalir Reserbor yang Lain	391
Faktor-K untuk Pengiraan Pemisah	392
Latihan	393
Rujukan	401
14 Sekaitan Nisbah Keseimbangan	403
Tekanan Penumpuan	404
<i>Takrifan Tekanan Penumpuan – Penganggaran Tekanan Penumpuan</i>	
Kesan Nilai Tak Tepat Nisbah Keseimbangan	412
Mengsekatkan dan Melicinkan Faktor-K	414
Latihan	420
Rujukan	422
15 Pengiraan Keseimbangan Gas-Cecair dengan Menggunakan Persamaan Keadaan	423
Bahan-bahan Tulen	423
<i>Keupayaan Kimia – Fugasiti – Pekali Fugasiti – Contoh Pengiraan Keadaan untuk Bahan Tulen</i>	
Bahan Campuran	430
<i>Keupayaan Kimia – Fugasiti – Pekali Fugasiti – Contoh Pengiraan Keadaan untuk Campuran</i>	
Latihan	441
Rujukan	442
Rujukan Umum	443
16 Sifat-Sifat Medan Minyak	445
Komposisi Air Medan Minyak	445
Tekanan Takat Gelembung Air Medan Minyak	451
Faktor Isi Padu Air Medan Minyak	452
Ketumpatan Air Medan Minyak	456
Kebolehlarutan Gas Asli dalam Air	457
Pekali Kebolehmampatan Sesuhu Air	459
<i>Pekali Kebolehmampatan Sesuhu Air pada Tekanan di atas Takat Gelembung – Pekali Kebolehmampatan Sesuhu Air pada Tekanan di bawah Takat Gelembung</i>	

Pekali Kelikatan Air Medan Minyak	463
Kebolehlarutan Air dalam Gas Asli	464
Kebolehlarutan Air dalam Cecair Hidrokarbon	470
Keberintangan Air Medan Minyak	471
Tegangan Antara Muka	473
<i>Tegangan Antara Muka Air-Gas Hidrokarbon – Tegangan Antara Muka Air-Cecair Hidrokarbon</i>	
Latihan	474
Rujukan	479
Rujukan Umum	480
17 Hidrat Gas	481
Pembentukan Hidrat Gas	481
Keadaan bagi Pembentukan Hidrat Gas	482
Perencatan Pembentukan Hidrat Gas	488
Pembentukan Hidrat Gas Disebabkan oleh Penurunan Tekanan	490
Latihan	492
Rujukan	495
Rujukan Umum	496
Lampiran A	497
Lampiran B	517
Indeks	541

Komponen Bendalir Petroleum yang Terjadi Secara Semula Jadi

Mendapan petroleum yang terjadi secara semula jadi yang dihadapi oleh jurutera petroleum terdiri daripada bahan-bahan kimia organik. Sekiranya campuran kimia ini terdiri daripada molekul-molekul kecil, maka ia adalah gas pada suhu dan tekanan biasa. Kerencaman gas-gas hidrokarbon yang terjadi secara semula jadi diberikan dalam Jadual 1-1.

Sekiranya campuran mengandungi molekul-molekul yang lebih besar, maka ia adalah cecair pada suhu dan tekanan normal. Minyak mentah tipikal mengandungi beribu-ribu sebatian kimia yang berbeza-beza, dan percubaan untuk memisahkannya kepada bahan kimia yang berlainan adalah tidak pratikal. Dengan itu, biasanya minyak mentah dipisahkan kepada pecahan-pecahan minyak berdasarkan kepada julat takat didih sebatian-sebatian yang terdapat dalam setiap pecahan. Senarai pecahan tipikal hasil daripada pemisahan minyak mentah diberikan dalam Jadual 1-2.

Minyak mentah dikelaskan secara kimia berdasarkan kepada struktur molekul-molekul besar dalam campuran. Kaedah pengelasan menggunakan gabungan perkataan seperti parafinik, naftanik, aromatik, dan asfaltik. Sebagai contoh, minyak mentah yang mengandungi molekul-molekul parafin sebagai komponen utama akan menghasilkan minyak pelinciran yang sangat halus daripada pecahan gas-minyak dan lilin parafin daripada minyak baki. Sebaliknya, jika molekul-molekul besar adalah aromatik dan asfaltik, maka pecahan-pecahan minyak mentah yang lebih berat adalah sesuai digunakan untuk lantai, sebatian atap, asfalt penurapan dan kegunaan lain yang seumpamanya.

Cecair yang diperoleh daripada reserbor petroleum yang berlainan mempunyai ciri-ciri yang berbeza. Ada antaranya hitam, berat, dan likat, seperti tar, dan yang lain-lainnya pula adalah coklat atau hampir-hampir jernih dengan kelikatan dan graviti tentu yang rendah. Bagaimanapun, hampir semua cecair petroleum yang terjadi secara semula jadi mempunyai

JADUAL 1-1
Komponen gas-gas petroleum tipikal

Gas Asli	
Hidrokarbon	
Metana	70-98%
Etana	1-10%
Propana	jejak-5%
Butana	jejak-2%
Pentana	jejak-1%
Heksana	jejak- $\frac{1}{2}$ %
Heptana +	jejak- $\frac{1}{2}$ %
Bukan hidrokarbon	
Nitrogen	jejak-15%
Karbon dioksida*	jejak-5%
Hidrogen sulfida*	jejak-3%
Helium	sehingga 5%, biasanya jejak, atau tiada
* Kadang-kala gas asli dijumpai mengandungi terutamanya karbon dioksida atau hidrogen sulfida.	
Gas daripada telaga minyak	
Hidrokarbon	
Metana	45-92%
Etana	4-21%
Propana	1-15%
Butana	$\frac{1}{2}$ -7%
Pentana	sangat sedikit-3%
Heksana	sangat sedikit-2%
Heptana +	sangat sedikit- $1\frac{1}{2}$ %
Bukan Hidrokarbon	
Nitrogen	sangat sedikit - sehingga 10%
Karbon dioksida	sangat sedikit-4%
Hidrogen sulfida	sangat sedikit-6%
Helium	tiada

analisis unsur dalam lingkungan julat yang diberikan dalam Jadual 1-3.

Ketekalan ini tidaklah memeranjatkan: perlu diingat bahawa molekul-molekul kimia organik terdiri daripada beberapa struktur yang dibina kebanyakannya oleh kumpulan CH_2 .

Oleh kerana jurutera petroleum melibatkan kerjanya dengan campuran kimia organik, maka perlulah ia memahami pelbagai jenis sebatian organik yang membentuk campuran tersebut. Ia perlu tahu tentang

JADUAL 1-2
Pecahan-pecahan minyak mentah tipikal

Pecahan minyak mentah	Takat didih, °F (Takat lebur)	Anggaran kerencaman kimia	Kegunaan
Gas hidrokarbon	sehingga 100	C ₁ -C ₂ C ₃ -C ₆	gas bahan api gas bahan api terbotol, pelarut
Gasolin	100-350	C ₅ -C ₁₀	bahan api motor, pelarut
Kerosin	350-480	C ₁₁ -C ₁₃	bahan api jet, stok pemecahan
Minyak gas ringan	450-480	C ₁₃ -C ₁₇	bahan api diesel, bahan api ketuhar
Minyak gas berat	580-750	C ₁₈ -C ₂₅	minyak pelinciran, bahan api bunker
Pelincir dan lilin	750-950 (100)	C ₂₆ -C ₃₈	minyak pelinciran lilin parafin, jeli petroleum
Minyak baki	950+ (200+)	C ₃₈ +	Tar, sebatian atap, asfalt penurat, kok, pengawet kayu

JADUAL 1-3
Analisis unsur minyak mentah tipikal

Unsur	Peratus
Karbon	84-87
Hidrogen	11-14
Sulfur	0.06-2.0
Nitrogen	0.1-2.0
Oksigen	0.1-2.0

tatanama, hubungannya antara satu dengan yang lain, darjah kemeruwapannya, dan darjah keaktifannya. Dengan itu, kajian kita terhadap sifat-sifat bendalir reserbor dimulakan dengan mengulang kaji tingkah laku sebatian-sebatian yang membentuk campuran petroleum yang terjadi secara semula jadi.